

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
Юридичний інститут

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЧИН- НОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Збірник наукових статей
Випуск XX

м. Івано-Франківськ, 2008

СТРУКТУРА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

УДК 347.121.2

В сучасному суспільстві зростає роль окремої людини, привілейоване значення займає її духовна сфера над матеріальною. Проголошені Конституцією України вимоги щодо верховенства права, гарантій прав і свобод людини, орієнтири на цінності та стандарти Європейського Союзу зобов'язує до безумовного дотримання невід'ємних прав і свобод людини, до неухильного підвищення рівня захисту особистих немайнових прав.

Сфера особистих немайнових прав часто ставала предметом для дискусій з приводу різноманітних проблем. Зокрема, даного питання торкалися такі науковці: Малеїна М.Н., Рясенцев В.А., Красицька Л.В., Малюга Л.В., Покровський І.А., Стефанчук М.О., Церковна А.О. та інші. Проте в їх дослідженнях немає висвітлення структури особистих немайнових прав.

Завданням даної наукової статті є дослідження структури особистих немайнових прав. Розглянувши систему особистих немайнових прав, можна віднайти шляхи і механізми, які допоможуть у вирішенні проблеми здійснення особистих немайнових прав, що й становить мету цього дослідження.

Приступимо до безпосереднього аналізу структури особистих немайнових прав. В рамках системи цивільного права особисті немайнові права будемо розглядати як підгалузь. В теорії права визначається, що

підгалузь права – це складова частина галузі права, яка об'єднує норми права, що регулюють суспільні відносини певного виду [2;с.171]. Якщо говорити про підгалузь особистих немайнових прав, слід зазначити, що її структурними елементами являються інститути, які в свою чергу складаються з норм, які регламентують особисті немайнові права, та являються первинними елементами структури системи даних прав.

За предметом правового регулювання, беручи за основу Цивільний кодекс України, можемо поділяти підгалузь особистих немайнових прав на наступні інститути:

1) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи;

2) інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття (інститут соціальних особистих немайнових прав);

3) інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності.

Інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності становлять норми, які регулюють відносини, пов'язані з авторством, винахідництвом, виконанням твору. Так, Цивільний кодекс України закріплює норми, які регламентують право на визнання людини творцем (автором, виконавцем, винахідником тощо) об'єкта права інтелектуальної власності; право перешкоджати будь-якому посягання на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі, репутації творця об'єкта та інші. Варто зазначити, що інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності складає сукупність елементів, що пов'язані з немайновою сферою прав, які надаються особі відносно літературних, художніх творів, комп'ютерних програм, баз даних, виконань фонограм, відеограм, передач організацій мовлення, наукових відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зв'язків, топографії інтегральних мікросхем, раціоналізаторських пропозицій, сортів рослин, порід тварин, фірмових найменувань, торгівельних марок, географічних значень, комерційної таємниці.

Переходячи до аналізу інституту соціальних особистих немайнових прав, варто відмітити, що він не є зовсім новим для цивільного права, оскільки цивільне законодавство здійснювало охорону та регулювання деяких з них. Проте через малу кількість присвячених їм правових норм мало хто наважився б визнати його окремим інститутом цивільного права. На сьогодні ж картина радикально змінилась – Цивільний кодекс присвячує їм цілу главу 22, в якій знаходить своє закріплення чимала кількість нових для цивільного закону особистих немайнових прав: на особисте життя та його таємницю, на індивідуальність, на вибір роду занять, на свободу пересування тощо.

Тепер з'ясуємо, які особливості інституту соціальних особистих немайнових прав. Інститут даних прав має соціальну цінність особи, як суб'єкта суспільних відносин та виявляються в індивідуальних якостях людини, але крім того деякі з цих прав можуть належати і юридичним особам. Соціальні властивості відображають суспільно-історичні риси, набуті людиною у процесі історичного розвитку суспільства, історичних змін соціально-економічних основ життя [7;с.14]. Особливістю цієї групи прав є те, що співпадають їх моменти виникнення та реалізації [10;с.44-45].

Соціальні особисті немайнові права забезпечують існування людини як соціальної істоти, виділяють її з поміж інших, індивідуалізують, визначають її автономність, соціальну цінність і вагомість в соціумі як його складової [5;с.90]. Дані права забезпечують соціальне буття людини як автономної, індивідуально само оцінної складової соціуму, вони виникають з приводу благ, у зв'язку з її місцем, цінністю в суспільстві, як істоти соціальної. Саме наявність і гарантії цих прав, є першою ознакою юридичної самостійності, автономності окремої особистості і означають звільнення особи від тотальності суспільства, визнання її самоцінності, значимості і досягнення справжньої свободи, що є найвищим проявом справедливості [5;с.181].

Термін “соціальний” не збігається зі значенням слова “суспільний”, яке вживають деякі автори, говорячи про дану групу прав. Ці права мають відповідати як інтересам суспільства, так і особистим інтересам індивіда, які хоч і відрізняються від суспільних, але не суперечать останнім. Повинно бути оптимальне поєднання, об'єктивним критерієм якого є збереження інтересів суспільства і разом з тим збереження здатності людини до самовираження й розвитку, а основною тенденцією цієї ідеї є поступове згладжування суперечностей між особистими та суспільними інтересами [11;с.11]. Соціальне особисте немайнове право, з одного боку свідчить про значущість людини для суспільства з точки зору її моральних, духовних, фізичних якостей, тобто значущість індивіда як людини та представника людства, не дивлячись на її належність до тієї чи іншої соціальної спільноти, групи і становища в суспільстві; з іншого - про особистісну значущість для особи її моральних, духовних, фізичних якостей незалежно від соціальної належності до тієї чи іншої спільноти людей і становища в суспільстві, про усвідомлення і відчуття цієї значущості [11;с.13].

Як бачимо, характеристика соціальних особистих немайнових прав різнобарвна, але чіткої межі між цим інститутом та правами, що забезпечують природне існування особи, встановити не можна, оскільки

ознаки, які властиві одній групі прав можуть проявлятися і в особистих немайнових правах, які відносяться до останньої групи. Чітке розмежування даних двох інститутів встановлює лише цивільне законодавство. Так, Цивільний кодекс присвячує дві окремі глави, які фактично збігаються з виділеними нами інститутами: 1) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття; 2) права, які забезпечують природне існування фізичної особи.

Останній інститут для цивільного закону є новим, оскільки раніше не закріплювалось в ньому ні право на життя, ні право на охорону здоров'я, ні інші зазначені в главі 21 Цивільного кодексу України права. Варто сказати, що й у науці даний інститут не є достатньо висвітленим, не багато цивілістів присвячували дослідженню даних прав свою працю, але все-таки деяка характеристика про них існувала і в минулі часи.

У дослідженні В.А.Рясенцева говориться, що права на здоров'я, на недоторканість особи є немайновими благами, невіддільними від особистості людини [8;с.26]. Хоча дана характеристика є досить стислою і благами виступають самі життя та недоторканість, а не права на них, вона свідчить про те, що вже давно цивілісти прагнули підвести права, що забезпечують природне існування людини під сферу цивільного регулювання. Часткову характеристику таких прав здійснюють і інші вчені.

Трохи пізніше вже М.Н.Малєїна присвячує більше уваги даному типу прав. Вона досліджує право на життя, право на здоров'я, право на здорове навколишнє середовище, а їх об'єднання називає правами, які забезпечують фізичне благополуччя особи [4;с.20-42]. Колись І.А.Покровський говорив, що охорона самих елементарних благ, таких як життя, тілесної недоторканості, свободи - це перше, чого потребує людина. До цього додає, що вже в самий момент появи людина набуває право на захист цих благ, оскільки вони являються природними і впливають з самої якості людини [6;с.121-122]. Проте, як зазначав С.С.Алексєєв, саме по собі природне право не може виконати функції, які властиві позитивному праву, а саме виступати в якості регулятора поведінки людей [1;с.420], тому ці права повинні були стати предметом регулювання, знайти своє відображення в законі, що на сьогодні вже здійснилось.

В сучасних наукових статтях зустрічається якісна характеристика природних особистих немайнових прав. М.О.Стефанчук визначає, що особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи, є пріоритетними по відношенню до інших. Ці права не мають об'єктивно встановлених законодавством меж, що свідчить про їх абсо-

лютність [9;с.88-89]. Абсолютність цих прав пояснюється не наявністю чи відсутністю меж, а тим, що ними володіють всі особи, точніше, невідзначене коло осіб. Крім того, межі в даного виду прав усе ж таки є, адже можливості однієї особи закінчуються там, де вони пересікаються з правами іншої особи, а точніше перешкоджають їх законному здійсненню.

Л.В.Красицька в своїй дисертації, яка присвячена правам на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість, вона приходить до висновку, що їхня суть полягає в наступному: 1) вони належать людині внаслідок народження і є природними правами; 2) відносно них не допускається правонаступництво, тому що людина володіє ними довічно; 3) дані права зовсім позбавлені економічного змісту, їм властива така якість, як нетоварність; 4) вони тісно пов'язані з особистістю та індивідуалізують особу; 5) гарантуються з боку держави посиленими засобами [3;с.7].

Звичайно ж, заперечувати той факт, що дійсно особисті немайнові права, які забезпечують природне існування мають вищезазначені властивості, немає сенсу, бо це дійсно так. Але варто звернути увагу на те, що дані ознаки можуть бути застосовані при характеристиці особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне існування людини. Тобто названі риси є характерними для одного і другого інститутів особистих немайнових прав.

Проте особливості інституту особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини все ж таки існують. Полягають вони в тому, що дані права властиві людині в силу самого факту її існування, якщо не буде особа мати такі права, то не буде її самої, адже, наприклад, відсутність життя людини свідчить про те, що її як такої не існує. Будуючи інститут природних особистих немайнових прав, в основу покладено саме право на життя. Решта прав цієї групи тісно зв'язані з самим життям людини. Дані права надають можливість людині самого фізичного існування, на існування її не як соціального суб'єкта, а як фізичного.

Таким чином, структура особистих немайнових прав, які є підгалуззю цивільного права, має наступний поділ: інститут особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи; інститут особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття; інститут особистих немайнових прав інтелектуальної власності. В свою чергу дані інститути складаються з норм права, які закріплюють кожне з цих прав зокрема, що може слугувати новим етапом для подальших досліджень цього питання.

1. Алексеев С.С. Право: азбука-теория, философия: Опыт комплексного исследования. – М.: "Статут", 1999. – 712с.

2. Загальна теорія держави і права / За ред. акад. АПРН України, докт. юр. наук, проф. В.В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320с.
3. Красицька Л.В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканість: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / Університет внутрішніх справ МВС України. – Харків, 1999. – 197с.
4. Малєина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан (Пособие для слушателей народных университетов). – М.: Знание, 1991. – 128с.
5. Малюга Л.В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2004. – 202с.
6. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, СТЕРЕОТИП. – Класика российской цивилистики. – М.: “Статут”, – 2001. – 354с.
7. Пунда О. Система немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи у законодавстві України. // Підприємництво, господарство і право. – 2003, № 9. – С.14-17.
8. Рясенцев В. Неимущественный интерес в советском гражданском праве. / Ученые записки Московского юридического института. Выпуск I. – М., 1939. – С.24-27.
9. Стефанчук М.О. Обмеження особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування особи. // Вісник ХІРУП. – 2002, № 2. – С.88-90. Устименко Н.В. Тайны личной жизни человека и их гражданско-правовая охрана: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. / Национальная юридическая академия Украины им. Я.Мудрого. – Харьков, 2001. – 204с.
10. Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України: Автореф. дис. ... канд.юр. наук: 12.00.03. / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 23с.
11. Церковна А.О. Гідність і честь у цивільному праві України: Автореф. дис. ... канд.юр. наук: 12.00.03. / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 23с.

Fedyuk L.V.

The Structure of personal non-property Rights

The article is dedicated to the problems of the non-property rights system. This question has become especially important with adapting of the Civil Code of Ukraine. The structure of this rights consists of three components – institutes of non-property rights.

Key words: personal non-property rights; system; structure.